

XAVFSIZ TURIZM TERMINLARINING STRUKTUR-SEMANTIK VA CHOG'ISHTIRMA TADQIQI

Radjabova Hafiza Shukrulloevna

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi Xorijiy tillar markazi boshlig'i

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada xavfsiz turizm bilan bog'liq atamalarning tizimli va leksik tahlili o'tkazilgan. Jumladan, tadqiqot doirasida atamalarning strukturaviy-grammatik xususiyatlari, sinonimik munosabatlardagi ishtiroki, leksik-semantik tasnifi ko'rib chiqiladi, shuningdek, ushbu mavzuga bag'ishlangan misollar va adabiy manbalar asosida natijalar tahlil qilinadi va umumlashtiriladi.

***Kalit so'zlar:** termin, tub termin, yasama termin, turizm, xavfsizlik, xavfsizlikni ta'minlash, leksik tadqiq, grammatik tahlil, qisqartma terminlar.*

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ И СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТЕРМИНОВ БЕЗОПАСНОГО ТУРИЗМА

Раджабова Хафиза Шукруллоевна

Начальник Центра иностранных языков МВД Республики Узбекистан

АННОТАЦИЯ

Данная статья проводит систематический и лексический анализ терминов, связанных с безопасным туризмом. В рамках данного исследования рассматриваются структурно-грамматические особенности терминов, их участие в синонимических отношениях, лексико-семантическая классификация, а также проводится анализ и обобщение результатов на основе примеров и литературных источников, посвященных данной тематике.

***Ключевые слова:** термин, корневой термин, производный термин, туризм, безопасность, обеспечение безопасности, лексический анализ, грамматический анализ, термины-аббревиатуры.*

COMPARATIVE AND STRUCTURAL-SEMANTIC ANALYSIS OF SAFE TOURISM TERMS

Radjabova Khafiza Shukrulloevna

Head of the Foreign Language Center of the Ministry of Internal Affairs of the
Republic of Uzbekistan

ABSTRACT

This article conducts a systematic and lexical analysis of terms related to safe tourism. Within the framework of this study, the structural and grammatical features

of terms, their participation in synonymous relations, lexico-semantic classification are considered, as well as the analysis and generalization of the results based on examples and literary sources devoted to this topic.

Keywords: term, root term, derived term, tourism, safety, security, lexical analysis, grammatical analysis, abbreviation of terms.

KIRISH

Ish o‘rinlari va korxonalar yaratish, infratuzilmani rivojlantirish hamda xizmatlar eksportidan daromad olish orqali zamonaviy turizmni ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning asosiy dvigateliga aylantirib, turizmni rivojlantirishga sarmoya kiritayotgan mamlakatlar soni ortib bormoqda. Xizmatlar xalqaro savdosining manbai sifatida turizm dunyodagi eng yirik savdo kategoriyalaridan biriga aylanib bormoqda. Shunday ekan, har bir sohaning rivojlanishi shu sohaga oid terminlarning shakllanishini taqazo etadi. Olib borilayotgan tadqiqot ishlari shuni ko‘rsatadiki, ushbu yo‘nalishdagi amalga oshirilayotgan ishlar jadal sur‘atlarda rivojlanib, turizm diskursiga oid lug‘atlarning kundan-kunga ko‘payayotganligi ham sohaga yangicha yondashuvlarni kirib kelayotganidan dalolat beradi.

Turizmning rivojlanishi bilan uning xavfsizligini ta‘minlashga doir masalalarning ham ko‘tarilishi muhim ahamiyat kasb etadi. “Xavfsizlik”, “Jamoat xavfsizligi” tushunchalariga – jamiyatning qonunga xilof tajovuzlar, ijtimoiy va millatlararo nizolar, favqulodda vaziyatlar va boshqa tahdidlardan himoyalanganlik

holati, u jamiyatning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi hamda insonning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ro‘yobga chiqarilishini ta‘minlaydi, “jamiyat xavfsizligini ta‘minlash” – davlat tomonidan jamiyatni tahdidlardan himoya qilish uchun belgilanadigan hamda doimiy ravishda takomillashtirib boriladigan siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy va boshqa kompleks tashkiliy chora-tadbirlarni qamrab oluvchi yaxlit tizim”¹ kabi izohlar berilgan.

B.Turdaliyevga ko‘ra, “xavfsizlik” va “turizm”ning o‘zaro chambarchas bog‘liqligi va millatlararo o‘zaro ishonch hissini uyg‘otish omili ekanligi² keltirib o‘tilgan.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI.

Bugungi kunga qadar leksikologiya bo‘yicha bir qancha ishlar amalga oshirilgan bo‘lib, ular asosida har bir sohaga oid ko‘plab lug‘atlar shakllantirilgan.

¹ 29.11.2021 yildagi “O‘zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 27-son farmoni.

² Б.Турдалиев. “Туризмда хавфсизликни таъминлашга оид атамаларнинг инглиз ва ўзбек тилларидаги хусусиятлари” ‘Science and Education’ Scientific Journal November 2020 / Volume 1 Issue 8.

S.Ibrohimovning kasb-hunar, N.Mamatovning paxtachilik, N.Mirzayevning etnografiya, T.Tursunovning amaliy san'at, M.Asomiddinovning kiyim-kechak, N.Bakievaning zardo'zlik, A.Jo'raboyevning to'y marosimlari, A.Madvaliyevning kimyo, A.Sobirovning tomosha san'ati, I.Yo'ldoshevning kutubxonashunoslik, S.Usmonovning yilqichilik, Z.Mirahmedovning anatomiya, H.Dadaboyev, D.Baxronovalarning harbiy-mudofaa, D.Mishraning hammualliflikdagi online o'qitish terminologiyasi va hokazo sohalarga bag'ishlab yozilgan tadqiqotlarda muayyan soha leksikasining nazariy hamda amaliy muammolari ma'lum bir ma'noda o'z yechimini topdi³⁴⁵. Yuqoridagi tadqiqot ishlarini ko'zdan kechirar ekanmiz, ularda o'zbek tilining muayyan sohasiga oid leksemalar tadqiqot ishlarining asosi ekanligi va asosiy e'tibor ko'prok terminlarning grammatik, tarixiy-etimologik, terminologik xususiyatlariga qaratilganligini ko'rishimiz mumkin.

TAHLIL VA NATIJALAR.

Ma'lumki, tilning asosiy birligi leksema – so'zdir. Har bir soha tilining o'zaro shakllanish davri, rivojlanishi va turli xil lug'at tarkibi – so'z boyligi mavjud bo'lib, uni tadqiq etish murakkab va ko'p qirrali hodisa sanaladi. Sababi, so'z – tilning haqiqiy, jonli, mustaqil birligidir⁶.

Qolaversa, so'z ham til birligi, ham nutq birligi sifatida o'zida muayyam munosabatlar, belgi – xususiyatlar harakat va holatlarning o'ta murakkab jihatlarini ifodalab kela oladi⁷. Har bir so'z muayyan qirra, tomon va imkoniyatlarga ega o'ziga xos kichik barqaror butunlik (sistemadi)dir⁸.

Xavfsiz turizm leksikasiga oid terminlarni o'rganish orqali shunday xulosaga kelindiki, bunday terminlar asosan ot, sifat, fe'l, iboralar va yasama terminlarning ikki, uch, to'rt va undan ortiq komponentli shakllaridan tashkil topgan. Ular quyidagicha:

1. Ushbu terminlarning ko'p qismi **tub termin**lardan tashkil topgan.

a) Ot so'z turkumiga oid bo'lgan so'zlar:

tour - sayohat, sayr;

coach - sayohat avtobusi;

sale - chegirma

trip – safar, sayohat;

³ O.O'rinova "O'zbek tilidagi qoramolchilik terminlarining leksik – semantik tadqiqi..Fil. f.n disser. 2007 15 b.

⁴ Dadaboyev K., Bakhronova D. The linguistic formation of defense and engineering terms in Uzbek language. Religación //Revista De Ciencias Sociales Y Humanidades. – 2021. – T. 6. – №. 30. – C. e210871.

⁵ Mishra D., Bakhronova D. & Djalilova U. Activity-Based Learning: An Analysis to Teach Learners Using Online Methodologies. Chapter. 2023 February Part of the Studies in Computational Intelligence / book series (SCI, volume 1068).

⁶ Л.Лоя. История лингвистических учений. – Москва, 1968. - С.184.

⁷ Расулов Р. Сўз валентлиги ва синтактик алоқа //Ўзбек тили ва адабиёти. 1992. – № 5-6. – Б. 36 - 37.

⁸ Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование. – Москва, 1971. – С.16.

sightseeing – diqqatga sazovor joylar;
journey – safar;
safari – safari (yovvoyi hayvonlarni tomoshasi sayohati)
guide – gid (yo‘l boshlovchi)
patrol – patrul;
fine – jazo;
zone – zona;
shuttle - yo‘nalishli avtobus;
duty - xizmat vazifasi;
visa – viza;

b) Fe‘l so‘z turkumiga oid bo‘lgan so‘zlar:

detect- ochmoq, fosh etmoq;
prevent – oldini olmoq;
violate – qonunni buzmoq;
comply – qonunlarga bo‘ysunish;
expedite – yo‘naltirmoq;
frisk - tintuv o‘tkazmoq.

c) Sifat so‘z turkumiga oid bo‘lgan so‘zlar:

safe – xavfsiz;
historical – tarixiy;
medical – tibbiy;
cultural – madaniy;
formal – rasmiy;
national – milliy, mamlakatga oid.

2. Yasama terminlar orqali yasalishi. Xavfsiz turizm sohasiga oid terminlarda suffikslarning o‘rni muhim, ular fe’llardan va sifatlardan ot yasashda ancha faol ekanligini ko‘rish mumkin. Quyidagi suffikslar soha terminlari tizimida keng tarqalganlari hisoblanadi.

a) -ion, -tion, -sion, -ment, -ure, -age suffikslari orqali fe’llardan otga aylanuvchi ma’lum tushunchalarni anglatadigan terminlar yasalishi:

decontamination – zararsizlantirish;
indication - yo‘riqnoma, ko‘rsatma;
direction - yo‘nalish;
prevention – oldini olish;
limitation – cheklov;
regulation –tartibga solish;
violation –qonunbuzarlik;

rotation – xodimlarni almashtirish;

humiliation – xo‘rlash;

deterioration – vaziyatni yomonlashishi;

devastation – vayronagarchilik, halokat;

detection – aniqlash, fosh etish;

suppression – kuch bilan bostirish;

apprehension – qo‘lga olish;

detachment – guruh, bo‘linma;

alignment – tarafkashlik;

enforcement – ijro etish, amalga oshirish;

internment – qurolsizlantirish, ushlab qolish;

harassment – tahqirlash;

posture – tananing muayyan holati;

exposure – himoyasiz qolish;

expenditure – sarf-harajatlar;

legislature – qonun chiqaruvchi hokimiyat;

baggage – yuk;

sabotage – buzg‘unchilik, qo‘poruvchilik;

documentation – hujjatlarni rasmiylashtirish;

resolution – qaror;

identification – aniqlash;

punishment – jazolash;

b) -ism, -ty, -ity, -ness, -ence, -ance ort qo‘shimchalar yordamida sifatlardan yangi terminlar yasalishi orqali:

antagonism - antagonizm (bir-biriga qarshi kuchla);

hooliganism – bezorilik;

vandalism – buzg‘unchilik, vandalizm;

extremism – ekstremizm (diniy);

nationalism – milliylik;

terrorism – terrorizm;

safety – xavfsizlik;

externality – tashqi ta’sir;

cruelty – shafqatsizlik;

legality – qonuniylik;

tranquility – tinchlik;

property – mulk, buyum;

awareness – ogohlik, xabardorlik;

willingness – hozirlik, shaylik;
indifference – befarqlik;
negligence – loqaydlik, beparvolik;
violence – zo‘ravonlik, kuch ishlatish;
surveillance – kuzatuv;
resistance – qarshilik;
circumstance – vaziyat;

3. Qo‘shma terminlar orqali yasalishi:

a) Sof qo‘shma terminlar orqali:

mileage – bosib o‘tilgan masofa;
coverage – o‘rab olish, kuzatuv zonasi;
package – pochta, posilka;
storage – saqlash joyi;
paperwork – hujjatlar tekshiruvi;
pilgrimage – ziyorat;
ecotourism – ekoturizm;
airline – aviakompaniya;
checklist – bajariladigan ishlar ro‘yxati;
fingerprint – barmoq izi;
switchblade – buklanadigan pichoq;
crossroad – chorraha;
pickpocket – kissavur, cho‘ntakkesar;
guesthouse – kichik mehmonxona;
database – ma’lumotlar bazasi;

b) **Qisqartma** terminlar orqali:

Interpol (International Police) – Xalqaro polisiya tashkiloti;
ATM (Automated Teller Machine) – bankomat;
ID (identification) – o‘zini tasdiqlovchi hujjat;
GPS (global positioning system) - global joylashuvni aniqlash tizimi;
SW&M (special weapons and munitions) - maxsus qurol va o‘q-dorilar;
OH (on-hand) – naqd pul;
WO (warning order) – ogohlantiruvchi buyruq;
PIN (personal identification number) - shaxsiy identifikatsiya raqami;
TR (traffic post) – transport nazorati posti;
AWOL (absent without leave) – xizmat joyini o‘zboshimchalik bilan tark etish.

c) **Birikmali** terminlar orqali:

1. Ikki komponentli

a) ot + ot shaklidagi

crime prevention – huquqbuzarliklar profilaktikasi;
population density – aholi zichligi;
nature tourism - tabiat turizmi;
tourism industry – turizm sanoati;
public control – jamoatchilik nazorati;
penalty area – jarima maydoni;
youth tourism – yoshlar turizmi;
juvenile delinquency - voyaga etmaganlar jinoyati;
safety standards - xavfsizlik standartlari.

b) sifat +ot shaklidagi

offensive touching - ahloqsiz hatti-harakatlar;
international crimes – xalqaro jinoyatlar;
prevailing law - amaldagi kelishuv;
anonymous news - anonim xabarlar;
malicious criminal – ashaddiy jinoyatchi;
antisocial behavior – axloqqa qarshi huquqbuzarlik;
ethnic tourism, gastronomic tourism, domestic tourism, recreational tourism
criminal activity – jinoiy faoliyat;
security measure – xavfsizlik chorasi;

2. Uch komponentli

tourist information point - turistik ma'lumot punkti;
Tourist Police Station – turistik politsiya bo'limi
ensuring public safety – jamoat xavfsizligini ta'minlash
fight against criminality – jinoyatchilikka qarshi kurashish
ensuring safe tourism – xavfsiz turizmni ta'minlash;
medical reception station – tez tibbiy yordam posti;
individual protective equipment – shaxsiy himoya vositalari

3. To'rt va undan ko'p komponentli:

maintenance of public order – jamoat tartibini saqlash
prevention of road accidents – yo'l-transport hodisalarini oldini olish;
mouth to mouth resuscitation – sun'iy nafas;
early identification of causes and conditions – sabab va shart-sharoitlarni
barvaqt aniqlash;
safety of tourist activities – sayyohlik faoliyati xavfsizligi.

Ingliz tilidagi soha terminlarining shakllanishi va boyishida lotin, nemis va fransuz tillaridan o‘zlashgan terminlarning o‘rni alohida. Misol sifatida quyidagilarni ko‘rsatish mumkin.

denunciation – odamlar oldida ayblash (lat. *denuntiation*)

loiter – bemaqsad yurmoq, atrofga alanglab yurmoq (nem. *loteren*)

garrison – garnizon (fran. *garison*)

defend – himoya qilish, mudofaa qilmoq (fran. *defendre*)

detachment – guruh, bo‘linma (fran. *détachement*)

O‘zbek tilidagi terminlar esa lotin, nemis, fransuz tillaridan tashqari, ingliz va rus tillaridagi o‘zlashgan so‘zlar va birikmalar shaklidagi terminlardan tashkil topgani ma’lum bo‘ldi.

identification – identifikatsiya (lat. *identificat*)

provoke –provokatsiya (fran. *provoquer*)

factor –faktor (lat. *factor*)

interview – intervyu (suhbat), savol-javob qilmoq (fran. *entrevue*)

integration – integratsiya (birlashish) (ingl.)

Terminologiyada minimum farqlanishlar prinsipi muhim ahamiyatga ega bo‘lganligi uchun o‘zlashtiriluvchi til grammatikasi nuqtai nazaridan o‘zlashmalar morfemalarga (ma’noli qismlarga) ajratilmaydi, faqatgina suffikslar yoki prefikslar bilan boyitiladi hamda leksikadan o‘rin oladi⁹.

Soha terminologiyasi tizimida leksema va iboralarni sinonimik munosabatga kirishishini ham kuzatish mumkin, lekin tarjima jarayonida ularning har biriga mos keladigan o‘ziga xos aniq ma’noni hisobga olinishi lozim.

malicious criminal (syn. *hardened criminal, hardened offender, habitual criminal*) – ashaddiy jinoyatchi;

profit-motivated crime (syn. *acquisitive crime, lucrative crime, mercenary crime, acquisitive offence*) – g‘arazgo‘ylik jinoyati;

implement (syn. *execute, accomplish, carry out*) – amalga oshirmoq, bajarmoq;

fault (syn. *guilt, blame*) – ayb.

XULOSA.

Xavfsiz turizm terminlarining leksik tadqiqi shuni ko‘rsatdiki, ularning yasalishi, tuzilishi va shakllanishi quyidagicha:

1. Soha terminlari, asosan ot, sifat, fe‘l, ibora va yasama terminlardan tashkil topganligi dalillandi.

⁹ Валиев Т.Қ. “Ўзбек тили йўлсозлик терминларининг структур – семантик хусусиятлари ва лексикографик талқини” фал.ф.б.ф.д.дисс. автореф. Самарқанд . – 2018.

2. Terminlarning boyishida lotin, nemis va fransuz tillaridan o‘zlashgan leksemalarning katta ahamiyatga egaligi asoslandi.

3.Soha terminlarining boshqa terminlar bilan sinonimik munosabatlarga kirishishi faktik misollar orqali tasniflandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. “O‘zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 29.11.2021-yildagi 27-son farmoni.
2. Валиев Т.Қ. “Ўзбек тили йўлсозлик терминларининг структур – семантик хусусиятлари ва лексикографик талқини” фал.ф.б.ф.д.дисс. автореф. – Самарқанд . – 2018.
3. Dadaboyev K., Bakhronova D. The linguistic formation of defense and engineering terms in Uzbek language. *Religación //Revista De Ciencias Sociales Y Humanidades*. – 2021. – Т. 6. – №. 30. – С. e210871.
4. Лоя Л.В. История лингвистических учений. – Москва, 1968. - С.184.
5. Мирзахмедова Х.В. “Форс тили транспорт терминларининг структур қатламлари ва ясаиш усуллари” фал.ф.б.ф.д. дисс. автореф. – Тошкент . – 2017.
6. Mishra D., Bakhronova D. & Djalilova U. Activity-Based Learning: An Analysis to Teach Learners Using Online Methodologies. Chapter. 2023 February Part of the Studies in Computational Intelligence / book series (SCI, volume 1068).
7. Палуанова Х.Д. Экологик терминларнинг деривацион-семантик хусусиятлари (ўзбек, қорақалпоқ, инглиз ва рус тиллари мисолида). фил.ф.д.дисс. – Тошкент. - 2016.
8. Расулов Р. Сўз валентлиги ва синтактик алоқа //Ўзбек тили ва адабиёти. 1992. -№ 5-6. - Б. 36 - 37.
9. Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование. -М., 1971. - С.16.
10. Турдалиев Б. “Туризмда хавфсизликни таъминлашга оид атамаларнинг инглиз ва ўзбек тилларидаги хусусиятлари” “Science and Education” Scientific Journal November 2020 / Volume 1 Issue 8.
11. Эркинов С. Э. “Ҳарбий касбга оид лисоний бирликларнинг систем-функционал хусусиятлари (инглиз тили материали асосида)” фал.ф.б.ф.д.дисс. автореф. – Самарқанд . - 2020
12. О‘rinova O.T. “O‘zbek tilidagi qoramolchilik terminlarining leksik – semantik tadqiqi. fil. f.n ilmiy dar olish disser., 2007 15 b.